

Лаєрик Д. С.,
аспірант кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

БІБЛЕЇЗМИ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МАТЕРИНСЬКОГО Й БАТЬКІВСЬКОГО КОДУ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ Т. Г. ШЕВЧЕНКА, О. С. ЗАБУЖКО, О. С. ПУШКІНА)

Анотація. У статті на основі творчого доробку Т.Г. Шевченка, О.С. Забужко, О.С. Пушкіна розкривається специфіка функціонування материнського й батьківського коду, закладеного у словах біблійної семантики. Виявлено найчастотніші біблеїзми й на основі компаративного аналізу розглянуто особливості їхнього художньо-естетичного навантаження в текстовому просторі.

Ключові слова: семантика, біблеїзм, материнський, батьківський код, художня картина світу.

Постановка проблеми. Досить часто в текстах творів українських і російських письменників спостерігаємо вживання слів біблійної семантики та звернення до тексту Святого Письма, що свідчить про намагання авторів зафіксувати етапи духовного розвитку народу й формування його картини світу.

У науковій парадигмі також значна увага приділяється дослідженню Біблії й сакральної лексики.

У мовознавчих працях О. Зелінської, Ю. Браїлко, Н. Колесник проаналізовано назви на позначення Богородиці, у дослідженнях П. Мацькова, В. Чугаєвої розглянуто концептосферу Бог і біблійні антропоніми, класифікацію *біблеїзмів* розроблено Т. Єщенко.

Проте лінгвісти за допомогою слів біблійної семантики лише спрямовують нас до розуміння цілісності буття в його нероздільній єдності – жіночого (материнського) й чоловічого (батьківського), але змістове наповнення поняття материнського та батьківського коду не розкривають.

Актуальність обраної теми зумовлена посиленням науковим інтересом до проблем формування коду української нації в єдності з материнським і батьківським кодом, який є недостатньо вивченими на мовному рівні.

Ми маємо на меті дослідити тематичну групу слів біблійної семантики, за допомогою яких материнський і батьківський код реалізується в текстах поетичних та прозових творів Т.Г. Шевченка, О.С. Забужко, О.С. Пушкіна.

Завданням дослідження є виявлення найчастотніших біблеїзмів, які сприяють максимальному розкриттю поняття материнського, батьківського коду в їх єдності й зіставлення цих кодів у художній авторській картині світу українських і російських письменників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Посилення уваги до тексту Біблії, зокрема до лексики біблійної семантики, не випадкове, бо для нашого народу з його картиною світу характерною є християнська свідомість, яка формувалась на текстах Святого Письма, біблійних сюжетах.

У статті «Біблеїзми в нашому мовленні» Р.П. Зорівчак подає таке визначення поняття «біблеїзм»: «Біблеїзми –

це окремі слова та фразеологізми (в широкому розумінні цього терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному» [1].

Активне залучення біблеїзмів дає змогу створити складний багатовекторний образ, який у тканині художніх творів набуває нового життя й додаткових смислових відтінків.

Досліджуючи формування мовної картини світу українців на основі біблійних текстів, О.С. Переломова наголошує на тому, що «цитовання біблійних текстів супроводжується семантичною деривацією, що зумовлює створення нового смислу у світлі нового контексту художнього твору. Біблійні тексти творчо використовуються, вони стають вихідними для роздумів про людське життя, опорою для моральних орієнтирів» [2, с. 17].

Для аналізу й порівняння смислового навантаження біблеїзмів нами було обрано художні твори Т.Г. Шевченка, О.С. Забужко, О.С. Пушкіна, адже кожному з авторів властиві своєрідні типи мислення в аспекті розгортання біблійного дискурсу, що є цінним для зіставлення їхніх ментально детермінованих позицій, а також національного материнського, батьківського коду в індивідуально-авторському стилі.

Процес трансформації біблеїзмів у тканині художніх творів Т.Г. Шевченка відбувається послідовно, градаційно. Усі мовні засоби «працюють» на формування нової грані усталеного образу матері (жінки) та батька (чоловіка).

Несподівано вибудовується канал справжньої, жертвовної любові до усього жіночого (материнського) й чоловічого (батьківського), що є найпотужнішим виявом Господнього всещирого прощення людям первородного гріха, успадкованого ще за часів первісного Адама.

У комедії «Сон» Т.Г. Шевченко за допомогою мовних засобів зображує втрату духовного коду:

А ви в ярмі падаєте
Та якогось раю
На тім світі благаєте?
Немає! Немає!
Шкода й праці. Схаменіться:
Усі на сім світі –
І царята, і старчата –
Адамові діти [3, с. 207].

Так, крилатий вислів «Адамові діти», компонентом якого є антропонім та однорідні підмети *царята, старчата*, поєднані повторюваним сполучником *і*, свідчить про єдинопочаток людського роду, на чому автор не раз наголошує, використовуючи узагальнювальне

слово *усі*, виражене означальним займенником. Водночас гармонію, створену Богом, було порушено. Людина ввела у світ деструкцію й утратила код цілісності з духовним началом, тому Т.Г. Шевченко в контексті двічі вживає безособово-предикативне слово *немає*, яке несе на собі семантичне навантаження заперечення.

У творах О.С. Забужко також знаходимо біблійні фрази, зокрема в «Казці про калинову сопілку», де авторка яскраво зображує порушення духовного коду, використовуючи низку старослов'янізмів *гріх, перворідний*, біблійний антропонім *Адам*, теоніми *Бог, Марія*:

«Тільки *Богові* про тебе звісно... ніхто-бо не знає, що на правду попихало тебе до дії, а чого не знається, те завжди витлумачується на зле, і це й є той *перворідний гріх*, який *усі* ми на собі воліємо від праотця *Адама*, – то ж коли дівчинку з *місяцем на лобі* питали на вулиці сусіди: «Ти чия така пишна?» – то, далєбі, не на те, аби почути простосерде дівцяцьке: «Мама *Марії*» [4, с. 220].

Простежується алюзійність на біблійний сюжет про Каїна та Авеля, у якому покаяння не відбувається, і брат убиває брата. Так само Ганна, наділена від Бога великим даром «з *місяцем на лобі*», втрачаючи зв'язок із духовним началом, убиває свою сестру, а разом і себе. У цьому контексті прикметник *перворідний*, поєднуючись з абстрактним іменником *гріх*, стає маркером, що розкриває читачеві гріховну природу людини, і, на відміну від попереднього прикладу, виражає її експліцитно. На синтагматичному рівні вибудовується двоїстий образ життя: з одного боку – цілісного (єдність духовного коду), а з іншого – дисгармонійного (розрив материнського й батьківського коду через гріхопадіння). На підтвердження зазначеного факту на рівні тексту знаходимо пари контекстуальних антонімів, виражених біблєїзмами та старослов'янізмами (*Бог – гріх; Марія – Адам*).

І в поемі «Сон» Т.Г. Шевченка, і в «Казці про калинову сопілку» О.С. Забужко смисловим центром є узагальнювальне слово *усі*, виражене означальним займенником, проте в чоловічому тексті (Т.Г. Шевченка) використано крилатий вислів «*Адамові діти*», а в жіночому (О.С. Забужко) – описову конструкцію із біблійним антропонімом *Адам*, що входить до складного синтаксичного цілого. Це свідчить про специфіку виражальних мовних засобів й жіночого текстів, а також дещо відмінні підходи до розкриття поняття батьківського та материнського коду.

О.С. Пушкін у творі «Наброски к замыслу о Фаусте» розглядає первородний гріх як втрату божественного заохисту, порушення духовного коду:

Готов я как бы с неба пасть.
– Так вот *детей земных изгнанье*?
Какой порядок и молчанье!
Какой огромный сводов ряд,
Но где же *грешников* варят? [5, с. 403].

Письменник пропонує дешифрувати першопричину гріхопадіння людини й втрату духовного коду, використовуючи означення *земных (детей)*, яке є синонімічним біблійному *Адамові (діти)* («Сон» Т.Г. Шевченка), і множинну форму старослов'янізму *грешники* («Наброски к замыслу о Фаусте» О.С. Пушкін).

О.С. Пушкін показує тонку грань падіння, яку водночас розглядає у двох аспектах: як втрату людьми духовності й можливість відновлення в собі духовного коду

(цілісності материнського та батьківського) через покаяння. Символічність падіння автор відображає за допомогою частки *бы (как бы)*. Автор озвучує потенційну можливість духовного відродження за умови об'єднання двох кодів: материнського й батьківського.

Для порівняння візьмемо поезію Оксани Забужко «Вознесіння Богородиці», де авторка стає перед вибором: прийняти Христа (код Батька), Богородиці (код Матері) й відновити духовний код чи розірвати зв'язок із духовним началом:

Що легше: хрест – чи вічне автодафе
В огні ненамальованих картин?
О елі, елі, лама савахтані!

Руками в горло заштовхати плач ... [6, с. 68].

Письменниця вживає стилістичну фігуру – риторичне запитання (*хрест – чи вічне автодафе*), що дає змогу кожному самостійно обрати свій життєвий шлях: розвиватися чи духовно занепадати. Біблєїзм *хрест* у контексті набуває символічного значення. По-перше, це духовне серце людини, яке відроджується, розкривається, болить, по-друге, це хрест самого Ісуса Христа.

Так, іменники *аутодафе* та *хрест* отримують спільний значеннєвий відтінок – смерть заради народження оновленої душі.

Можемо провести аналогію: лексема *аутодафе* в перекладі з португальської означає «*дія вогню*», тобто і *хрест*, і *аутодафе* – означають вогонь очищення, звільнення від гріха й відновлення в людині духовного начала (батьківського та материнського коду в їх єдності).

У поетичному творі «Вознесіння Богородиці» О.С. Забужко, використовуючи ім'я *Марія* (вербальне вираження материнського коду), наближає Матір Божу до земної матері.

Авторка вживає односкладні речення із окличною інтонацією «*Маріє! Мамо!*», що фіксує увагу на материнському, жіночому й формує в читача образ матері, яка в муках народжує Сина (тілесного та духовного).

Злетів надривно-малиновий плащ.

Маріє! Мамо! – вп'явши очі, ридма... [6, с. 40].

У жіночому тексті знаходимо словосполучення *малиновий плащ*, компонентом якого є колірний епітет, що посилює атмосферу материнського болю й любові, водночас викликаючи в читача на підсвідомому рівні асоціацію з лексемою *кров*, червоним кольором (символом жертвовної любові).

Іменник *плащ* у контексті виконує додаткове смислове навантаження: відображає силу божественної любові через страждання (катарсис), справжнє *материнство*.

На відміну від О.С. Забужко, яка вживає словосполучення *малиновий плащ* й антропонім-звертання *Маріє* українською (рідною) мовою, О.С. Пушкін у поетичному творі «Жил на свете рыцарь бедный» для розкриття образу Матері Божої (материнського коду) використовує біблєїзм-латинізм *Ave, Mater Dei* й іменник *щит*, який так само символізує захист, проте декодує нам мовну картину світу російського народу. Письменник уживає лексему *кров*, яка в контексті набуває символічного значення. Це вже не прихована асоціація, а пряма вказівка на страждання матері:

Полон верой и любовью,
Верен набожной мечте,
Ave, Mater Dei кровью
Написал он на щите [5, с. 181].

Т.Г. Шевченко в поемі «Неофіти» також звертається до Божої Матері (материнський код) як жінки-матері, матері Ісуса Христа й покровительки всього роду людського, але якщо О.С. Пушкін, О.С. Забужко вживали іменники *щит, плащ*, то Т.Г. Шевченко духовний захист зображує за допомогою дієслова *укрити*, що показує цей процес у дії:

І чи одна ти? Божа мати!
І заступи вас, і укрий!
Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата і сестри,
Щоб незаплакани ходили,
Не катувалися в тюрмі
Не муштрувалися!... [3, с. 544].

Знову ж таки автор розкриває нам ідею *раю* на землі й наближення до божественного начала через об'єднання розірваних кодів (материнського й батьківського). Про таку можливість Т.Г. Шевченко говорить не раз, про що свідчить використання ним біблеїзмів *Божя мати, Бог*. Проте людина сама порушила код гармонії й утратила зв'язок із духовним началом.

Письменник яскраво ілюструє порушення цілісності духовного коду, використовуючи прийом нанизування заперечних часток *не*, які максимально відображають розщеплення поняття *сім'я*: воно стає маркером роздвоєння та заперечення єдності земного й божественного.

Т.Г. Шевченко в образі *хати* показує зруйнований храм душі, утрачену гармонію між внутрішнім і зовнішнім світом, материнським і батьківським. Як наслідок – сакральний локус *хата* втрачає свою силу: оберігати рід, родину, що в контексті посилюється використанням безособово-предикативних слів *немає, нема*, а іменники на позначення членів сім'ї *брат, сестра* вказують на розрив коду (*Нема сім'ї, немає хати, / Немає брата і сестри*).

О.С. Пушкін показує руйнування ідеалу праведної людини, використовуючи означення-характеристик за дією (*богу не молился, не ведал-де поста, не путем-де волочился*), де також надає значної уваги прийому нанизування заперечних часток. Для називання матері Ісуса Христа автор уживає іменник розмовного стилю *матушка*. У такий спосіб він наближає Матір Божу до земної матері, і слово *мати* втрачає свою сакральність в авторській мовній моделі світу:

Он-де богу не молился,
Он не ведал-де поста,
Не путем-де волочился
Он за матушкой Христа [5, с. 181].

У поемі «Княжна» Т.Г. Шевченко нагадує читачу про втрачений духовний код ще за часів первісного Адама. Так, поширене порівняння «*мов яблучко у садочку*» неминуче «реанімує» в уяві читача пам'ять про первородний гріх, символічне дерево роду та його плоди, що є прямою алюзією на сюжет Святого Письма.

Письменник підводить читача до свідомого вибору життєвої дороги, використовуючи антонімічні пари «*вчила – не вчила*», а також іменники на позначення членів родини «*мама – тато*», які втрачають своє денотативне значення й вказують на порушення цілісності материнського та батьківського коду. Материнський код, який є необхідною умовою формування мовної особистості дитини на

ранньому етапі її розвитку, у цьому контексті не може працювати на повну силу. На батьківський код матір'ю взагалі накладається табу (*а «тато» не вчила*), хоча такі її дії унеможливають гармонію жіночого й чоловічого начал:

Мов яблучко у садочку
Кохалась дитина.
І говорить уже стало,
І вчила княгиня
Тільки «мамо» вимовляти,
А «тато» не вчила... [3, с. 357].

Т.Г. Шевченко, трансформуючи біблійні тексти, показує першопричину розщеплення духовного коду й втрату цілісності жіночого та чоловічого начала. Така деформація показана не лише на лексичному, графічному, а й на синтаксичному рівні. Категорія «*єдине*» яскраво дисонує з системою «*розділення*», що простежується вживанням єднальних сполучників *і* та протиставного *а*.

О.С. Забужко у творі «Вознесення Богородиці» показує відновлення цілісності через покаяння. Із цією метою письменниця залучає лексичну одиницю «*останній крик*», кожний компонент якої посилює зображення критичного стану душі, максимально наближуючи людину до свідомого вибору: об'єднання чи розриву духовного коду. Авторка знову повертається до проблеми втраченого раю на землі, гріхопадіння й знищення духовного коду, наслідком чого стає дисгармонія материнського (жіночого) й батьківського (чоловічого). Колірний епітет *блідий* і лексема *дим* творять алюзію на образ гріха, брехні, спокуси. Це розділення поглиблюється в контексті алітерацією приголосного «*р*» (*крик, розп'ятого, поверх*), а біблеїзм *Христос* у контексті стає єдиним ключем до відновлення цілісності духовного коду:

Останній крик розп'ятого Христа.

В блідім диму, поверх в'язниць і шкіній [6, с. 39].

Висновки. Отже, звернення до тексту Святого Письма та використання біблеїзмів як у російських, так і в українських художніх текстах проаналізованих у статті авторів спрямоване на розкриття двох кодів у їх єдності: материнського та батьківського – і розраховане на конгеніальність читача, його картину світу. Найчастотнішими біблійними вкрапленнями є лексеми *Марія, Богородиця, Божя мати, Бог, Господь, Христос, Адам*, які в контексті художнього твору набувають різних смислових відтінків і творчо використовуються митцями слова.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівнянні різних культурних кодів, їхню взаємодію та особливості вияву не лише в текстах для дорослого читача, а й у творах дитячої літератури.

Література:

1. Зорівчак Р.П. Біблеїзми в нашому мовленні / Р.П. Зорівчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlife.org/main/evshan/zorivchak12.htm>.
2. Переломова О.С. Інтертекстуальність в українському художньому дискурсі: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.С. Переломова. – К., 2010. – 34 с.
3. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – Х. : Школа, 2002. – 640 с.
4. Забужко О. Сестро, сестро : [повісті та оповідання] / О. Забужко. – К. : Факт, 2004. – 240 с.
5. Пушкин А.С. Собрание сочинений : в 10 т. / А.С. Пушкин. – М., 1974. – Т. 2 : Стихотворения 1812–1836. – 1974. – 680 с.
6. Забужко О. Друга спроба / О. Забужко. – К. : Факт, 2009. – С. 39–40.

Лаврик Д. С. Библизмы как средство выражения материнского и отцовского кодов (на материале художественных произведений Т. Г. Шевченко, О. С. Забужко, О. С. Пушкина)

Аннотация. В статье на основе произведений Т.Г. Шевченко, О.С. Забужко, А.С. Пушкина раскрывается специфика материнского и отцовского кодов, заложенных в словах библейской семантики. Выявлены самые частотные библизмы, и на основе компаративного анализа рассмотрены особенности их художественно-эстетической функции в текстовом пространстве произведений.

Ключевые слова: семантика, библизм, материнский, отцовский код, художественная картина мира.

Lavrik D. Biblical phrases as a means of expressing maternal and parental codes (on the material of literary works by T. G. Shevchenko, O. S. Zabuzhko, A. S. Pushkin)

Summary. This article is based on creativity of T.G. Shevchenko, O.S. Zabuzhko and A.S. Pushkin. The article discovers specifics of maternal and parental codes and their functions in context in the light of the most common biblical phrases. The paper focuses on their peculiarities, which observed in comparative analysis of the text body.

Key words: semantic, biblical phrases, maternal code, parental code, author's worldview.